

ТАТАРИН Н. М.,
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985:343.74

ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

У статті розглянуто особливості проведення огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Детально проаналізовано етапи (підготовчий, робочий і заключний) та методи проведення огляду місця події, найдоцільніші способи пересування під час огляду. Наведено перелік спеціалістів, яких варто залучити до проведення огляду.

Ключові слова: будівлі та споруди, земельна ділянка, злочин, огляд місця події, самовільне будівництво, слідча (розшукова) дія.

В статье рассмотрены особенности проведения осмотра места происшествия при самовольном занятии земельного участка и самовольном строительстве. Проанализированы этапы (подготовительный, рабочий и заключительный) и методы проведения осмотра места происшествия, приведены наиболее целесообразные способы перемещения во время осмотра. Приведен перечень специалистов, которых следует привлечь к проведению осмотра.

Ключевые слова: здания и сооружения, земельный участок, преступление, осмотр места происшествия, самовольное строительство, следственное (розыскное) действие.

The article considers the peculiarities of the incident place inspection in case of unauthorized land lot occupation and unauthorized building. The article provides a detailed analysis of stages (preparative, operational and concluding) and methods of incident place inspection, sensible travel mode during inspection. The list of specialists is provided to be engaged in the inspection.

Key words: buildings and facilities, land lot, crime, incident place inspection, unauthorized building, investigating action.

Вступ. В умовах дії норм нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) гостро відчувається необхідність істотного посилення теоретичної бази протидії злочинності, розробки нового та вдосконалення наявного арсеналу науково-технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення й дослідження доказової інформації. Особливо це стосується огляду місця події, оскільки в разі неякісного або несвоечасного його проведення згаяне майже ніколи не вдасться надолужити, як би ретельно згодом не проводився повторний чи додатковий огляд.

Постановка завдання. У статті за мету поставлено розглянути особливості проведення огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, що допоможе практичним працівникам органів внутрішніх справ правильно виявляти, фіксувати й вилучати сліди в разі виявлення фактів учинення даного кримінального правопорушення.

Результати дослідження. Огляд як слідча (розшукова) дія полягає в безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення. У ході цієї дії прокурор, слідчий виявляє (знаходить), досліджує (наскільки це можливе на даному етапі) й фіксує відомості про фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до ст. 237 КПК України розрізняють такі види огляду: огляд місцевості, огляд приміщення, огляд речей, огляд документів [1].

Криміналістична класифікація оглядів більш розширена, оскільки враховує важливі тактичні аспекти їх підготовки і проведення. Кожний із видів слідчого огляду має специфічні особливості, що визначають порядок його проведення, проте водночас існує низка положень процесуального і тактичного характеру, загальних для них усіх. Так, окремим видом огляду є огляд місця події, яким може бути певна місцевість чи її окрема ділянка, приміщення або будівля, де готувався злочин, де він був учинений або де настали злочинні наслідки чи зберігаються його сліди. Огляд місця події, як правило, належить до числа слідчих (розшукових) дій, зволікання із проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів злочину або особи, якою він був учинений, предметів, які можуть стати згодом речовими доказами [2, с. 527-528]. Огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України) [1].

Основними цілями слідчого огляду можна назвати виявлення слідів кримінального правопорушення, злочинця чи інших речових доказів, з'ясування обстановки події, виявлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [3, с. 23]. Проведення огляду охоплює також відображення (фіксування) у протоколі всіх дій слідчого і всього, що було виявлено, в тій послідовності і в тому вигляді, в якому виявлене спостерігалось під час огляду, описування та перерахування всього, що було вилучено під час огляду, прийняття заходів щодо збереження вилучених у процесі огляду речей, слідів і документів [2, с. 527].

У криміналістичній літературі огляд місця події характеризується як найбільш складна слідча (розшукова) дія. Він характеризується безпосереднім особистим сприйняттям слідчим обстановки місця події, носить пізнавальний і дослідницький характер, спрямований на вивчення обстановки, слідів та інших речових доказів і їх фіксацію з метою встановлення події й виявлення додаткових джерел інформації. Під сприйняттям обстановки місця події слід розуміти насамперед візуальне сприйняття, в тому числі підсилене засобами й методами криміналістичної техніки [4, с. 3].

Окремі автори (В.П. Уласов) зауважують, що огляд повинен мати «творчий характер», інші думають, що його проведення вимагає «справжнього наукового підходу» (В.П. Колмаков), що він є одночасно й дослідницьким, і творчим (М.Л. Іоффе), його мета – «виявлення й закріплення ознак і станів різних предметів для встановлення обставин, що мають значення для справи» (О.М. Васильєв, В.К. Лисиченко, М.С. Строгович). Як справедливо зазначає В.К. Лисиченко, у криміналістиці поняття огляду місця події має містити специфіку огляду різновиду об'єктів, які регламентовані законом. Кожний об'єкт пізнання вимагає спеціальної технології його дослідження, особливої методики вивчення й обробки [4, с. 4].

Спірні питання щодо визначення поняття огляду місця події існують через те, що ні у Кримінально-процесуальному кодексі 1960 р., ні у Кримінальному процесуальному кодексі 2012 р. законодавець не дає його визначення.

Розглянувши і проаналізувавши подані вченими-криміналістами поняття огляду місця події, на нашу думку, одне з найбільш повних визначень з огляду на норми нового КПК України сформульовано Є.В. Пряхінін: «Огляд місця події – первинна і невідкладна слідча (розшукова) дія, яка полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні

й фіксації слідчим обстановки на місці події, виявленні слідів та об'єктів, що належать до кримінального провадження, їхніх ознак, станів і взаємозв'язків із метою з'ясування суті події, механізму злочину та інших обставин із метою правильного вирішення кримінального провадження» [3, с. 25].

Огляд місця події може бути первинним (основним), повторним і додатковим. У КПК України говориться, що огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно із правилами, що передбачені для обшуку житла чи іншого володіння особи, а обшук проводиться лише на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 237 і ч. 2 ст. 234 КПК України) [1]. Із цього можна зробити висновок, що під час огляду земельної ділянки, яка є місцем події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, потрібно зважати на положення Земельного кодексу України, де у ч. 2 ст. 2 зазначається, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади [5]. Тому під час проведення огляду місця події самовільно зайнятої земельної ділянки, яка знаходиться у власності органу місцевого самоврядування (наприклад, поля, які знаходяться за селом, містом), ухвали слідчого судді на проведення огляду не потрібно, а під час огляду земельної ділянки, яка належить фізичній особі чи юридичній особі, органам державної влади, огляд місця події обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді.

Огляд місця події за отримання повідомлення про факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільне будівництво доцільно проводити відразу ж після його реєстрації черговим органу внутрішніх справ у Журналі єдиного обліку до внесення даних у Єдиний реєстр досудових розслідувань, оскільки саме так є можливість повно зафіксувати докази, що свідчать про вчинення саме цього правопорушення.

Традиційно огляд місця події в теорії криміналістики поділяють на три етапи: підготовчий, робочий, заключний.

Підготовчий етап включає діяльність слідчого до виїзду на місце події, а також на місці події.

До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний здійснити такі підготовчі дії: одержати вичерпну інформацію щодо події самовільного зайняття земельної ділянки чи будівництва; з'ясувати, чи організована охорона місця події, а також чи є на місці потерпілий очевидці; визначити учасників огляду місця події. На місце події слідчо-оперативна група вирушає в повному складі. До неї в обов'язковому порядку входять слідчий, співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст [6].

До участі у проведенні огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва як спеціалістів залежно від обставин доцільно залучати землевпорядників місцевих рад, працівників Держземінспекції або відділів земельних ресурсів, працівників Державної архітектурно-будівельної інспекції, працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції Міністерства охорони навколишнього природного середовища, інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо). Також слідчому потрібно підготувати необхідні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце події та проведення огляду (транспорт, технічні комплекти), запросити й забезпечити участь необхідних учасників у проведенні огляду (понятих, потерпілих та інших). Якщо земельна ділянка знаходиться за межами населеного пункту, то понятих рекомендується знайти ще до виїзду на огляд місця події. Також до виїзду слідчий може опитати заявника, який звернувся до органу внутрішніх справ із заявою про самовільне зайняття земельної ділянки, про самовільне будівництво тощо.

Прибувши на місце події, слідчий зобов'язаний переконатися, що було усунуто шкідливі наслідки кримінального правопорушення (наприклад, під час насильницького зайняття земельної ділянки – надана допомога постраждалим), та запропонувати вивести всіх сторонніх із місця події. За необхідності на цьому етапі слідчий проводить коротке опитування очевидців і потерпілих, дає завдання працівнику оперативного підрозділу

щодо встановлення можливих потерпілих та очевидців події, визначає функції кожного з учасників огляду й роз'яснює їм їхні права та обов'язки.

Загалом під час огляду місця події застосовується тактичний порядок і правила огляду ділянки місцевості. У разі наявності на захопленій території будівель або споруд, вони також мають бути оглянуті, в першу чергу, з точки зору зовнішніх ознак. Слід пам'ятати про необхідність вимірювання площі земельної ділянки та будівель, яке проводиться безпосередньо під час огляду, а не за планами чи картами місцевості.

Робочий етап починається із загального огляду слідчим місця події з метою орієнтування на ньому, визначення меж огляду, вирішення питання про вихідний пункт і спосіб огляду та пересування, вибір позиції для проведення фотознімання. Зважаючи, яка склалась обстановка на місці події, вирішується питання про її огороження, встановлення знаків регулювання (попередження).

Указаний етап огляду можна поділити на статичну й динамічну стадії дослідження. На статичній стадії слідчий вивчає розташування території, де сталася подія, її характерні риси, рельєф, призначення. Слідчому на цій стадії може допомогти раніше залучений ним до проведення огляду місця події спеціаліст – землевпорядник, працівник Держземінспекції, працівник архітектурно-будівельної інспекції, геолог, агроном та інші. Сам огляд проводиться без торкання до об'єктів, що є на місці події.

На динамічній стадії об'єкти можуть бути переміщені, відкриті, розібрані для всебічного вивчення. У цей час застосовуються всі доступні слідчому методи пошуку й виявлення слідів кримінального правопорушення та правопорушника, відбираються об'єкти чи їхні частини зі слідами, які надалі вилучаються чи копіюються [3, с. 27].

Під час огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки й самовільного будівництва потрібно сфотографувати всю ділянку за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, вирощування сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундамент, недобудовані і збудовані об'єкти, будівельна, сільськогосподарська та інша техніка тощо. Окремі сліди (злому, транспортних засобів, від тварин, які використовувались як засоби вчинення злочину, ніг, рук, взуття) фотографують шляхом детальної зйомки [7, с. 98].

У криміналістиці виокремлюють такі основні способи пересування на місці події: ексцентричний, концентричний, фронтальний (лінійний) та вузловий. Загального правила застосування того чи іншого способу немає [3, с. 27]. На нашу думку, найбільш ефективним під час огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва буде використання ексцентричного способу – рух по спіралі від центру до периферії. Також доречним буде використання вузлового способу, наприклад, за самовільного зайняття земельної ділянки розділити дану ділянку на «вузли» й досліджувати їх по черзі. У виборі способу потрібно зважати на конкретні обставини кримінального провадження.

Прийомами виявлення слідів та інших об'єктів під час огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є наступні: огляд об'єктів в особливих умовах освітлення чи під змінним кутом зору; окурювання об'єктів парами речовин, що мають властивості проявляти сліди; опилання порошками чи змочування місць можливого розміщення слідів речовинами, які, з'єднуючись із речовиною сліду, роблять його видимим; огляд об'єктів за допомогою різних оптичних приладів [3, с. 28]. Вищевказані прийоми можна використовувати за виявлення різноманітних слідів на транспортних засобах, виявлених на місці події, сільськогосподарській та будівельній техніці, на уламках огорожі, за виявлення різного роду слідів зламу (дверей, навісних замків), слідів пальців рук тощо.

Заключний етап полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, перевірці того, чи вирі-

шені завдання й мета огляду. На цьому етапі слідчий визначає, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, наприклад, спеціальну техніку, яка використовувалась під час самовільного будівництва, насадження, що вирощувались на самовільно зайнятій земельній ділянці. Після оцінювання отриманих результатів слідчий починає їх фіксацію.

Основний спосіб фіксації під час огляду місця події – це опис у протоколі. Під час його складання в описовій частині необхідно вказати межі місця події, його місцезнаходження; загальну характеристику приміщення чи місцевості або її ділянки, що є місцем події (адреса будівлі чи земельної ділянки, число поверхів, якщо будівля багатоповерхова, розташування будівлі відносно навколишнього оточення); входи й виходи із приміщення; детально й повно має бути описана обстановка місця події та всі об'єкти огляду із зазначенням місця їх виявлення [2, с. 530]. За виявлення на місці події слідів транспортних засобів, слідів рук, взуття, тварин, знищення раніше встановленої огорожі, межових знаків, удобрення й обробки землі, висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, наявності засобів і слідів меліорації, наявності насаджених дерев або чагарників, ознак виконання будівельних та інших робіт, наявності розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття, наявності будівель або споруд, предметів [8, с. 13-14], у протоколі огляду повинно бути вказано конкретне місце їх виявлення (із прив'язкою до двох нерухомих об'єктів), пошкодження (якщо вони є), кількість, характер, форма, конфігурація, наявність індивідуальних ознак, використовуваних для їх виявлення й вилучення засоби, вказані прийоми вилучення (виготовлення зліпка, зняття копії, вилучення предмета в натурі) [2, с. 530]. Якщо оглядається документ, то необхідно вказати найменування документа, де його виявлено, коли, ким, кому, де і для якої мети він виданий, коли і хто його підписав, реєстраційні дані, спосіб виготовлення документа, його зміст (короткий або повний), матеріал, на якому він виготовлений, дані про наявність печаток і штампів, ознаки друку, зовнішній вигляд і стан документа, а також інші дані. Якщо виявлено підписки та інші сліди зміни тексту документа, то необхідно відобразити у протоколі ознаки і вказати, яким способом це виявлено.

У протоколі огляду обов'язково має бути відображено, які предмети або документи були вилучені. Відсутність подібного запису у протоколі буде розцінено у кримінальному провадженні як ненадання вказівок на джерело походження речових доказів, що тягне за собою втрату їх доказового значення. Предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Предмети й документи, що мають чи можуть мати відношення до кримінального провадження, долучаються до справи, і доля їх вирішується залежно від результатів розслідування, а всі інші, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [2, с. 530-531].

Додатковими способами фіксації слідів та інших речовин під час огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва також можна назвати фотографування (орієнтовне, оглядове, вузлове, детальне), відеозапис, вимірювання об'єкта (за допомогою спеціаліста); схематичне відображення об'єкта; зняття копії (зліпка) зі сліду. Вилучення слідів із місця події проводиться трьома шляхами: 1) вилучення повністю предмета зі слідом чи тієї частини предмета, на якій є слід; 2) перенесення сліду на іншу поверхню; 3) вилучення зразків речовини сліду.

Після оформлення протоколу слідчий складає плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні – обов'язково з дотриманням масштабу), схеми та інші додатки (фототаблиці, відео- та аудіозаписи тощо); вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду; вирішує питання щодо збереження тих об'єктів, які мають доказове значення, проте їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події (великогабаритна техніка, яка використовувалася під час самовільного будівництва); упакує вилучені з місця події речі. Упакування речових доказів здійснюється в пакети встановленого зразка. Як внутрішні упаковки (для цілісності речей, що вилучаються) можна викори-

стовувати папір, поліетиленову плівку чи пакети, целофанові мішки, картонні коробки (наприклад, для зразків корисних копалин, сільськогосподарських культур, насаджень із самовільно зайнятої ділянки; різноманітних відходів та сміття, що залишилось після самовільного будівництва). На пакеті робиться напис зі вказівкою назви речі, місця й часу її вилучення, номером кримінального провадження. Його підписують поняті, спеціаліст та слідчий [3, с. 28-33].

Висновки. Своєчасне й якісне проведення огляду місця події дає можливість виявити сліди й речі, що вказують на особу злочинця, а іноді й на мотиви його дій, дають змогу з'ясувати обстановку підготовки, вчинення, приховування слідів злочину, характер і механізм учиненого. Дані огляду сприяють побудові версій та розробленню засобів їх перевірки.

Огляд місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва можна традиційно поділити на три етапи: підготовчий, робочий, заключний. На підготовчому етапі слідчий у першу чергу повинен одержати вичерпну інформацію щодо події, пов'язаної із самовільним зайняттям земельної ділянки чи самовільним будівництвом, визначити, кого зі спеціалістів доцільно залучити до огляду. Під час огляду ділянки на робочому етапі слідчому доцільно користуватися ексцентричним та вузловим способами пересування. Важливим також є застосування фото чи відеозйомки. На заключному етапі слідчому необхідно узагальнити і проаналізувати зібрану інформацію, визначитися з тим, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, здійснити вилучення слідів, провести їх упакування, завершити складання протоколу та ознайомити з його змістом учасників.

На нашу думку, огляд місця події під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є обов'язковою слідчою (розшуковою) дією, без якої в жодному разі не обійтись, тому що в більшості випадків результати, отримані під час огляду місця події, є тією відправною точкою, від якої залежить увесь подальший хід розслідування, а в ряді випадків є єдиним засобом отримання фактичних даних, що дозволяють вести подальше розслідування. Огляд місця події дає можливість у загальних рисах відповісти майже на всі питання, які має вирішити слідство для того, щоб розкрити злочин, встановити й викрити злочинця.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Слідча тактика : навч. посібник / Є.В. Пряхін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 116 с.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник / за ред. Н.І. Клименко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 216 с.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (зі змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України № 700 від 12.08.2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посібник / О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін. ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 324 с.
8. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва : метод. рекомендації / З.С. Галаван, Р.Л. Степанюк, Д.Д. Заяць, В.І. Павликівський. – Х. : ХНУВС, 2009. – 24 с.

